

Sylwia Pikula

doktorantka w Katedrze Dydaktyki Literatury i Języka Polskiego KUL

O przydatności filozofii na lekcjach języka polskiego

Filozofia w szkole – przeszłość i teraźniejszość

Dyskusje nad obecnością filozofii w szkole są coraz częściej podejmowane przez różne środowiska naukowe, zabiegające o jej stały powrót do nauczania szkolnego. Należałoby więc zadać pytanie – dlaczego sprawa tak dyskutowana? System autorytarny w Polsce przeminął, więc nie wydaje się, by nieobecność filozofii w szkole powodowana była niechlubnie zapisaną w naszej pamięci polityką państwa, skierowaną na zabijanie każdej, nowo rodzącej się myśli. A to właśnie przede wszystkim filozofia uczy myślenia i kształtuje człowieka, jednak wciąż, mimo postulatów wysuwanych z kręgów uniwersyteckich, nie jest przedmiotem obowiązkowym w liceum, a jedynie fakultatywnym dla zakresu rozszerzonego na IV etapie edukacyjnym (choć z pewnością zapowiedzią zmian jest nadany filozofii status przedmiotu maturalnego). Duża odpowiedzialność spada więc na nauczycieli, w tym także języka polskiego. Nie oznacza to bynajmniej, że poloniści mają obecnie obowiązek uczenia filozofii. Mogą natomiast wykorzystywać jej elementy, co możliwe jest na trzech poziomach - do kształcenia określonych sprawności, pomocniczo w procesie interpretacji dzieła literackiego oraz w celu osiągnięcia pełnego zrozumienia przez uczniów procesów historycznoliterackich.

Literatura i filozofia

Włodzimierz Dłubacz w książce „O kulturę filozofii” definiuje filozofię jako racjonalną wiedzę o całej rzeczywistości. Ze stwierdzenia, że filozofia ogarnia całą rzeczywistość wysuwa on wniosek, że dostarcza ona na temat sztuki (a więc również literatury) wiedzy fundamentalnej. Dlatego też związki między literaturą a filozofią są tak istotne – obydwie zawierają u swoich podstaw określoną koncepcję rzeczywistości i człowieka¹.

Pisarze często podejmują w swoich dziełach problemy *stricte* filozoficzne. Zdarza się, że utwory literackie są inspirowane jakąś myślą filozoficzną lub odwrotnie – pobudzają do refleksji filozoficznej. Należy jednak zwrócić uwagę na to, że nie zawsze można różne

---

¹ Por. W. Dłubacz, *O kulturę filozofii*, Lublin 1998, s. 21-48.

procesy literaturoznawcze analizować równolegle – historię literatury z historią filozofii łącznie. Czasami związki między tymi dwiema dziedzinami kultury mogą być, jeśli chodzi o następstwo czasowe i problemowe, dosyć luźne. Literatura, podobnie jak filozofia, jest próbą odpowiedzi na podstawowe pytania nurtujące człowieka, zaś szukanie odpowiedzi na niektóre z nich nie obędzie się bez filozofii, a szczególnie znajomości jej historii. O znaczeniu historii filozofii pisał **Mieczysław Krąpiec**: „To właśnie w historii filozofii powstały nie tylko genialne sformułowania prawdziwościowe, ale także nie mniej „genialne” wypaczenia i błędy, które obecnie kumulują się w naszej kulturze. Dlatego ukazanie sensu historii filozofii w rozumieniu samej rzeczywistości ludzkiej jest sprawą niezwykle ważną”.²

Mówiąc jednak o literaturze nauczanej w szkole nie możemy kwestii filozoficznych zawęzać jedynie do historii filozofii. Chodzi bowiem o pokazanie związku między rozwojem literatury i filozofią, a w konsekwencjach jej historią.

Filozofia na lekcjach języka polskiego

O filozofii można mówić dwojako, mając na myśli albo historię filozofów, albo historię poruszanych przez nich problemów. Najwłaściwsze dla użytku szkolnego byłoby umiejętne połączenie obydwu. Pozwoliłoby to uniknąć bezrefleksyjnego referowania poglądów i doktryn filozoficznych w danej epoce i wzbogaciło lekcje o wiele ciekawsze, syntetyzujące zestawienia. Trzeba także pamiętać, że lekcja języka polskiego nie może się przekształcić w zajęcia z samej filozofii ani jej historii, które to pełnią funkcję jedynie pomocniczą. Historia filozofii, tak jak to jest często obecne w chronologicznym nauczaniu literatury, nie może być jedynie teoretycznym elementem charakterystyki danej epoki literackiej. Uczeń musi obcować z nią często i wykorzystywać ją praktycznie, na przykład przy interpretacji utworu literackiego.

Pytanie o użyteczność filozofii starożytnej na lekcjach języka polskiego w szkole średniej wiąże się z zagadnieniem pożytków płynących z filozofii w nauczaniu w ogóle. Zdania metodyków są przeważnie pod tym względem zgodne. Szczególnie wartościowany jest **wymiar wychowawczy zajęć**, na których jest wykorzystywana filozofia, a to ze względu na jej wpływ na rozwój światopoglądu młodego człowieka. Warto przytoczyć tu wciąż aktualne słowa **Zdzisława Czarneckiego**, dla którego historia filozofii jest sposobem na szukanie własnej prawdy o świecie i wartości: „Przywykło się uważać filozofię za dziedzinę pozbawioną konsekwencji praktycznych [...] Czy na pewno? Czy rzeczywiście z takich czy

---

² Cyt. za : Tamże, s. 9.

innych rozstrzygnięć bardzo przecież filozoficznego pytania o to, czym człowiek jest, co może i co powinien, nie wynika nic, co by miało praktyczne znaczenie dla życia jednostek i dla społeczeństwa?”³

Jak ważną rolę może spełniać filozofia umiejętnie wprowadzana w harmonogram nauczania szkolnego. Uczniowie nie tylko zdobywają wiedzę z zakresu filozofii, ale również bardziej skutecznie konkretyzują własne myśli i zdobywają umiejętność wspólnego szukania odpowiedzi na nurtujące ich pytania. Pozwala im to także zrozumieć, że dociekanie prawdy jest trudnym i czasem długo trwającym procesem, pełnym porażek i błędów, lecz niezwykle potrzebnym.

Kolejny argument nobilitujący filozofię w szkole ma wymiar czysto pragmatyczny. Człowiek posiadający przynajmniej podstawową wiedzę z zakresu filozofii **więcej rozumie** z otaczającej go rzeczywistości przez co może w pełni uczestniczyć w kulturze, której różne elementy filozofia integruje. Właśnie filozofia w szkole powinna spełniać zasadniczą funkcję zwaną przez dydaktyków procesem integracji nauczania, a przez filozofów – humanizacją edukacji⁴. Przygotowanie zaś do uczestnictwa w szeroko rozumianej kulturze stanowi jedno z ważniejszych zadań szkoły, a zwłaszcza wychowania humanistycznego. To właśnie w głównej mierze na języku polskim ma miejsce proces kształtowania światopoglądowego.

Filozofia uczy **stawiania pytań**, a tym samym poznawania rzeczywistości i tego, co niezrozumiałe. Każde pytanie ucznia na lekcji jest dowodem na jego zaangażowanie, zainteresowanie, a przez to efektywniejsze przyswajanie wiedzy. Trzeba więc w tym miejscu pamiętać, że filozofia na lekcji może bardzo korzystnie wpłynąć na wykorzystanie potencjału intelektualnego uczniów i być bardzo pomocnym elementem aktywizującym. Nie można również zapomnieć, że szkoła uczy również formułowania własnych sądów i opinii, a ten wymiar edukacyjny ma dalekosiężne skutki. Znajomość choćby elementów filozofii procentuje umiejętnością weryfikowania zasłyszanych twierdzeń i uzasadniania swoich opinii poprzez odwołanie się do kontekstów filozoficznych.

Filozofia ma pomóc w **procesie wychowawczym**, wzbogacić go i poszerzyć horyzonty wiedzy ucznia. Poprzez pokazanie różnego sposobu myślenia, ma też uodpornić na manipulacje i bezkrytycyzm, a także nauczyć bardzo ważnej sprawności, jaką jest dyskusowanie, definiowanie i argumentowanie, co w konsekwencji prowadzi do wykształcenia umiejętności świadomego i dojrzałego podejmowania decyzji. Poza tym

---

³ Z. Czarniecki, *Świat, Człowiek i Wartości. Wybór tekstów filozoficznych dla szkół średnich*, Warszawa 1988, s. 8.

⁴ J. Czerny, *Filozofia w szkole jako przejaw humanizmu w edukacji szkolnej* [w:] *Filozofia w Szkole. Materiały konferencji naukowej. Kielce, 10-11 września 1999*, red. B. Burlikowski, W. Słomski, Kielce 2000, s. 111.

podejmowanie problematyki filozoficznej aktywizuje intelektualnie ucznia, rozbudza w nim zainteresowania i uczy samodzielności myślenia. Pozwala również na dialog wokół podstawowych wartości i wypracowanie umiejętności własnego ich hierarchizowania przy równoczesnej umiejętności ustosunkowania się do rozwoju pewnych myśli filozoficznych. Wprowadzanie wiadomości z zakresu historii filozofii do języka polskiego jest również sposobem na zaistnienie edukacji **interdyscyplinarnej i holistycznej**⁵ Pozwala integrować treści programowe edukacji licealnej wokół wartości wnoszonych do kultury intelektualnej przez filozofię, jednocześnie będąc elementem, który w znacznym stopniu podnosi w szkole poziom kształcenia.

Najbardziej przydatnym dla nauczycieli języka polskiego jest **wymiar interpretacyjny**, zwłaszcza wtedy, gdy utwór nawiązuje poprzez poruszenie problematyki epistemologicznej, etycznej, estetycznej czy ontologicznej do nurtu filozoficznego lub jest w nim przywołany konkretny kontekst interpretacyjny. Filozofia jest często niezbędna w odbiorze samych tekstów literackich. Dostarcza ona narzędzi potrzebnych do analizy, przez co czyni każdą lekturę ciekawszą, bardziej dogłębną i wartościową. Uczeń zapoznany z podstawami filozofii może w sposób bardziej świadomy przyjmować postawę filozoficzną w trakcie czytania tekstów, które same przez siebie inspirują do pytań filozoficznych. Pozwoli mu to uniknąć bezkrytycyzmu, zamknięcia perspektywy poznawczej w jednym kręgu zainteresowań i zaktywizuje intelektualnie.

Stanisław Bortnowski zwrócił uwagę na cztery znaczenia filozofii dla literatury. Wprowadza ona według niego problematykę ontologiczną, etyczną i epistemologiczną. Dopełnia także literacką refleksję konstrukcjami intelektualnymi, wiąże dzieło z zapleczem filozoficznym epoki oraz uczy hierarchizowania argumentów i obalania twierdzeń.⁶ W ten sposób rozwija erudycję ucznia. Trzeba zaznaczyć, że kontekstami mogą być nie tylko sylwetki znanych filozofów wraz z ich poglądami, lecz także same teksty filozoficzne, które dla uczniów przeważnie są dosyć trudne w odbiorze. Dlatego tak ważne jest przygotowanie nauczyciela, który ma uczniom pomóc w ich zrozumieniu, a nie jedynie zasypać skomplikowaną terminologią i „mądrymi frazesami”. Nie chodzi nam przecież o wykład z historii filozofii, ale o pokazanie jej jako wielowiekowego dialogu między filozofami i systemami filozoficznymi. Ważne jest również poruszenie pewnych zagadnień i wskazanie terminów, które będą pojawiać się na dalszym etapie edukacji.

---

⁵ Zob. K. Konarzewski, *Dydaktyka stara i nowa*, „Polonistyka” 2003, nr 4, s. 230-234.

⁶ Zob. S. Bortnowski, *Konteksty dzieła literackiego. Inspiracje metodologiczne dla nauczycieli szkół średnich*. Warszawa 1991, s. 238.

W swoich rozważaniach nad obecnością filozofii w nauczaniu języka polskiego starałam się przekonać o jej wartości i płynących z niej korzyściach. Szczególnie dzisiaj, kiedy już dostrzeżono negatywne skutki nauczania encyklopedycznego, jest ona tak ważna. W przeciwieństwie bowiem do innych nauk, nie uczy przyjmowania gotowych rozwiązań, ale krytycznego myślenia. Uczniom potrzebna jest dzisiaj przede wszystkim otwartość umysłu i ciekawość wiedzy. Niejeden z nich, przygotowując się na klasówkę czy egzamin zadaje sobie pytanie „Po co mi to? Po co mam się tego uczyć?”. Może właśnie filozofia rozwieje przynajmniej te wątpliwości, pokazując, że nauka wzięła swoje miejsce właśnie z pytania dlaczego? ΔΙΑ ΤΙ? - pytali starożytni filozofowie, to samo pytanie zadajmy naszym uczniom. Niech zobaczą, że pojmowanie filozofii jako nauki niepraktycznej jest dużym błędem. Nauczyciel języka polskiego wprowadzając na lekcje elementy filozofii daje swoim podopiecznym pełnię edukacji humanistycznej, nie tylko uczy, ale też wychowuje. Zaspokaja również w większym stopniu wymagania samego ucznia, praktyka uczy przecież, że młodzież lubi zajęcia z filozofii. Dlaczego więc tego nie wykorzystać właśnie na lekcji polskiego – zachęcając uczniów do wędrówki po literaturze i filozofii; odkrywania ich wzajemnych zależności.